

УДК 252:253

С. В. Ломачинська
аспірант кафедри філософії
Житомирського державного університету імені Івана Франка

ПРОПОВІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ВАГОМИЙ ЧИННИК РЕЛІГІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ПРАВОСЛАВНІЙ ТРАДИЦІЇ

У сучасних історичних умовах, зумовлених поверненням до традиційних християнських цінностей, по-новому переосмислюється значення релігійної комунікації, фундаментальним і первинним жанром якої є проповідь як найефективніший засіб впливу на масову свідомість релігійної спільноти.

Проблема проповіді в різних її виявах доволі добре розроблена в працях християнських мислителів (А. Ветелева, Аверкія (Таушева), Кіпріана (Керна), Макарія (Булгакова), Феодана Прокоповича, В. Півницького), мовознавців (Н. Мечковської, О. Гадомського, А. Волкова). Заслугують на увагу праці вітчизняних авторів: А. Колодного, Л. Филіпович, Т. Горбаченко, М. Петрушкевич.

Мета статті – охарактеризувати особливості православної проповіді як одного з різновидів релігійної комунікації. Мета дослідження реалізується в таких завданнях: охарактеризувати місійний зміст християнської проповіді, проаналізувати функціональну спрямованість пастирських проповідей православних церков.

Матеріалами аналізу слугували тексти апологетів православної думки – Афанасія Великого, Іоанна Златоуста, публічні виступи, авторами яких є представники Української православної церкви (Онуфрій (Березовський) [11], Никодим (Горенко) [2], Філарет (Гумілевський)) [11]; Української православної церкви Київського патріархату (Філарет (Денисенко) [15]; Російської православної церкви (Алексій II (Рідігер) [12], Михайло (Десницький) [5], Дамаскін (Крістенсен) [18]; російських богословів (Макарій Булгаков [10], А. Ветелев [4]); а також публікації вітчизняних і зарубіжних філософів, релігієзнавців (І. Ломачинської [7], Н. Мечковської [9], І. Істоміної [6], Ю. Мельничук [8], Ф. Бацевич [3]). До наукового аналізу також залучались праці фундаторів світової соціально-філософської думки, що дало змогу проаналізувати феномен проповідницької діяльності крізь призму сприйняття її окремою особистістю, а саме: З. Фройда [21], С. Московічі [13] тощо.

Джерельною основою християнської проповідницької діяльності є Нагорна проповідь Христа, відповідно, основним джерелом для тлумачення проповідником християнських норм та істин постає Святе Письмо.

Православна проповідь увібрала в себе основні риси з часів візантійського красномовства, які склалися протягом IV ст. насамперед працями великих каппадокійців: святих Василя Великого, Григорія Богослова (Назіанзіна), Григорія Нісського та Іоанна Златоуста. Остаточне утвердження християнства як державної релігії Візантійської імперії, завершальний етап переможної полеміки над язичництвом, напружена боротьба з еретичними рухами – саме ці обставини й сприяли проповідницькій діяльності святих отців, що стимулювало як розробку догматичних питань, так і розвиток змісту проповідницької діяльності. Проповідників цього періоду об'єднує старанність, із якою вони викладали та пояснювали сенс життя християнина, відповідно, аудиторія починала надавати великого значення проповіді у складі богослужіння. Підтвердженням цього є слова Іоанна Златоуста: «Ви кажете, що робити в церкві, якщо немає проповіді? Це абсолютно мінливий погляд. Що за потреба в проповіднику? Власне через вас він став необхідним. Навіщо проповідь? Все ясно зі Святого Письма» [19].

Проповідь є різновидом комунікативного акту. Відповідно до класифікації, розробленої Ф. Бацевичем, проповідь є мовленнєвим актом директивного типу, бо має на меті схилити адресата до певних дій [3, с. 23].

Аналіз сутнісних особливостей християнської проповіді надає можливість стверджувати, що на гносеологічно-

му рівні під час проповіді найбільш активно реалізуються такі функції релігійної комунікації: когнітивна, що виявляється в процесі формування уявлень, понять, думок, висновків, і спонукальна, яка детермінована комунікативною установкою – спонукати адресата виконати яку-небудь дію, й актуалізується за допомогою експліцитних засобів (переконання, нав'язування, наказ, прохання), вибраних залежно від статусно-рольових відносин комунікантів. Власне такий її зміст закладено в словах Христа: «Покайтесь, бо наблизилось Царство Небесне» (Мт. 4:17), адже зміна ціннісних переконань формує прагнення до активної дії.

Ціннісний аспект релігійної комунікації полягає передусім у тому, що вона може розумітись як вище благо, тобто як те, завдяки чому взагалі існує раціональний життєвий простір. Комунікація отримує статус вищої цінності внаслідок того, що вона мислиться як спосіб буття світу загалом («Спочатку було слово...»).

Відповідно, якщо проповідник щиро вірить у свої ідеї й натхненний їхнім сутнісним змістом, тоді комунікативний вплив на поведінку оточуючої релігійної спільноти постає як наслідок власної духовної трансформації, а комунікативна діяльність із управління (коли основним фактором комунікативної взаємодії постає комунікант) трансформується в наслідування (такі об'єкт-суб'єктні відносини, коли комунікант є зразком для подальшої діяльності реципієнтів). Тому, якщо проповідник чітко розуміє свою мету й намагається якнайефективніше донести її до інших, головним у його проповідництві постає натхнення – той особливий стан душі, який передається іншим людям і збуджує їхню волю до здійснення тих чи інших вчинків. На користь цього слугують слова одного з грецьких отців церкви, Афанасія Великого: «Це – джерело спасіння; нехай словами цього джерела нап'ються спрагли; лише в цих книгах проповідується наука благочестя» [14].

Проповідь – це фундаментальний, первинний жанр релігійної комунікації. Із початком проповіді вчення починає жити у свідомості певної спільноти людей [9, с. 205], тому повідомлення, отримане від пастиря, містить найбільш бажану для реципієнта інформацію, а під впливом масової свідомості нівелюється особистісне критичне ставлення до її змісту. Відбувається своєрідне самонавіювання, коли масова комунікація на особистісному рівні перетворюється в аутокомунікацію, а ідеї проповідника постають як власні переконання.

Аналізуючи сутнісні особливості проповіді як фундаментального жанру релігійної комунікації з позиції її головних складових (комунікант, реципієнт, повідомлення), можна зазначити, що в цьому аспекті основним завданням маніпуляції суспільною свідомістю є зміна (тимчасова чи тривала) суспільних ціннісних орієнтирів певної групи індивідів, тому основний акцент варто зробити на реципієнті. У контексті релігійного проповідництва реципієнтом є масова сукупність індивідів, об'єднаних спільними релігійними переконаннями, що позитивно налаштовані на сприйняття інформації від проповідника: «Цих дванадцятьох послав Ісус і заповів їм, промовляючи: на путь до язичників не ходіть і в місто самарянське не входьте; а йдіть краще до овець загублених дому Ізраїлевого; ходячи ж, проповідуйте, кажучи, що наблизилось Царство Небесне» (Мт. 10: 5–7).

І. Істоміна, досліджуючи простір сучасних проповідницьких текстів зазначає, що «комунікативна рамка проповіді в межах храмової комунікації характеризується внутрішньою ієрархічністю, включає три суб'єкти:

1. Христос – проповідник – паства.

2. Адресат – священнослужитель; будучи транслятором Слова Божого, він звіряє свою точку зору з ученням Христа, займає позицію «вищого» щодо адресата, прагне до довірчого, контактного спілкування.

3. Колективний адресат – воцерковлені парафіяни, прихожани, котрі стоять на шляху до воцерковлення, і невоцерковлені миряни [6, с. 15].

Отже, одним із домінуючих факторів ретрансляції релігійних ідей є наявність масової свідомості, адже для маси характерні такі риси: вона легковірна й надзвичайно легко піддається впливу, вона некритична, неправдоподібно для неї немає. «Вона думає образами, що породжують один одного асоціативно, як це буває в окремій людині, коли вона фантазує, не вивіреними розумом на відповідність дійсності. Почуття маси завжди прості й досить гіперболічні. Маса, отже, не знає ні сумнівів, ні невпевненості» [21, с. 138].

У грецького філософа Горгія є ідея, що за допомогою логіки так званого «комунікативного зваблювання», оснований на вірі в незаперечність пропонованих істин, слово стає «могутнім володарем», який, володіючи маленьким і абсолютно невидимим тілом, успішно здійснює свої надзвичайно чудові діяння. Історичні слова, яскраві формули, зразкові вчинки мають, звичайно, власну реальність. Але вони були задумані й точно прораховані, інсценовані лише для того, щоб запалити переконання. Тому стратегії пропаганди призначені для перетворення індивідів у наговів і залучення їх у певну діяльність: «Как призывать Того, в Кого не уверовали? Как уверовать в Того, о Ком не слышали? Как слышать без проповедующего? Итак, вера от слушания, а слушание от Слова Божия» (Рим. 10:14–17).

Проповідництво передбачає богообраність і богонатхненність проповідника. Із цього приводу російський православний богослов Макарій (Булгаков) зазначає: «... неможливо всім осягнути те, що Дух Святий відкриває тільки досконалим у мудрості і святості» [10].

Традиції вітчизняного православного проповідництва сягають своїми витокami Святої Гори Афон. Зокрема, батько руських іноків – преподобний Антоній Печерський, котрий до поселення в Київ тривалий час жив на Афоні, приніс із собою дух тих морально-аскетичних повчань, традиція яких уже здавна склалася в єгипетських і грецьких монастирях. Тому, згідно з православною традицією, «проповідник повинен учить знання, правильного мислення і правильного розуміння прекрасного в самій піднесеній сфері буття: «у світі невидимого» в галузі життя людської душі, її ставлення до Бога й інших душ» [7, с. 27].

Ідеї ранньохристиянського проповідництва певною мірою відображено й у позиціях провідних православних діячів сьогодення.

Спробуємо виокремити найважливіші ідеї, наявні в ідеології сучасного проповідництва.

1. У проповіді проголошується місійна діяльність християнської церкви: Патріарх Київський і всієї Руси – України Філарет (Денисенко) підкреслює важливість проповіді в усі часи українського суспільства: «Безсумнівно, першим і найголовнішим завданням Церкви в усі часи є проповідь Євангелія Христового. Всі християни – не тільки священнослужителі, але й миряни – покликані до того, щоб проповідувати Євангеліє, нести благу звістку словом і свідченням у власному, сімейному і суспільному житті» [16].

2. У проповіді має актуалізуватися ідея єдиноістинності православ'я: колишній предстоятель Російської православної церкви Алексій II (Рідігер) стверджував, що оскільки проповідницька діяльність є основою православної церкви, то вона має відрізнятися певними особливостями: «Характерна особливість сучасної проповіді повинна виражатися в ясному й певному з'ясуванні тієї істини, що православна віра – єдино істинна віра, причому будь-який ухил у бік інослав'я не повинен мати місця в православній проповіді» [12].

3. Проповідь має залишати в слухача право на свободу вибору шляху до віри. Зокрема, настоятель православного чоловічого монастиря преподобного Германа Аляксандра (Каліфорнія) ієромонах Дамаскін (Крістенсен) зазначає, що віра – це свідомий вибір кожного, тому проповідь має бути обов'язково ненав'язливою, адже потрібно «... поважати вільну волю людини, як поважає її Бог. Головне – просто нести свідчення про істину і зробити її доступною для інших. Кожна людина повинна сама для себе без зовнішнього спонукання зробити вибір – прийти їй до Православ'я чи ні» [18].

4. У проповіді має завжди звучати заклик до спасіння душі, інакше вона втрапить свою моральну основу. Філарет (Гумілевський) зазначає: «Слово наше – потужна підмога виконанню всесвятої волі Божої в нас» [20, с. 78].

5. Відповідь на проблеми сьогодення: готуючись до проповіді, пастир має враховувати обставини сучасної епохи та умови життя його аудиторії, зміни духовних і моральних запитів суспільства, відповідно, проповідувати Євангеліє в сучасному світі не можна без знання сучасного світу, без знання й розуміння проблем, якими живе сучасне суспільство. Зокрема, російський богослов А. Ветелев наголошував: «Сучасна проповідь – це відображення в ній духовно-моральних недугів, ухилів, вад в особистому, сімейному, церковному житті членів пастви на сьогодні» [4]. А в одній із проповідей патріарха Київського і всієї Руси – України Філарета (Денисенко) стосовно сучасної державної влади знаходимо: «... українська влада хвора на синдром збагачення, а українське суспільство теж нездорове, оскільки віддає перевагу матеріальним цінностям над духовними» [15].

6. У цьому випадку цікаво поглянути на зміст однієї з проповідей Предстоятеля Української Православної Церкви Блаженнішого митрополита Онуфрія (Березовського): «Церква не повинна коментувати ні геополітичні, ні економічні, ні будь-які інші процеси в Україні або за її межами. Церква коментує або, точніше кажучи, сповіщає світу Божий Закон і закликає всіх підкорятися цьому Закону» [22].

Як зазначає Ю. Мельничук, в Українській православній церкві Московського патріархату практикують акцентування в проповіді на вірі людини, позитивних і негативних аспектах духовного та світського життя; у проповідях, виголошених представниками Української православної церкви Київського патріархату, більше наголошують увагу на вибраності українського народу, на становищі держави. Віруючий, відірваний від іншого світу, цінує свою належність до релігійного товариства й тому підпорядковується його традиціям, усіляко підкреслює свою духовну близькість з іншими членами цього товариства, відстоює його ідеї [8].

Доречно згадати слова архієпископа Житомирського і Новоград-Волинського Никодима (Горенко) стосовно справжнього образу православного пастиря. Пастир іде назустріч сучасному суспільству, через те він зобов'язаний володіти певним корпусом знань, щоб гідно приймати всі виклики соціуму. Мета пастирського служіння – примирення людей із Богом і єднання з Ним у Святих Таїнствах. Головне завдання пастиря – бути джерелом Христової любові для своєї пастви [2].

Отже, можемо стверджувати, що сучасна православна проповідь базується на ранньохристиянських джерелах. Її ціннісний характер має розкриватися у таких функціях: гносеологічна – заклик до пізнання світу і свого місця в цьому світі через пізнання християнських істин, закладених у Святому Письмі та проповідях православних апологетів; місійно-пропагандистська – проголошення православ'я як єдино істинної релігії; аксіологічна – формування системи християнських цінностей для суспільства; виховна – виховання в особистості прагнення до самовдосконалення на засадах християнської моральності; практична – актуалізація в проповіді нагальних проблем сьогодення.

Література

1. Біблія: книги Священного писання Старого та нового Завіту. – К. : Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1407 с.

2. Архієпископ Никодим (Горенко): «Головне завдання пастиря – бути джерелом Христової любові для своєї пастви» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pro.church.ua/2015/11/16/archiepiskop-nikodim-gorenko-golovne-zavdannya-pastirya-buti-dzherelom-xristovoji-lyubovi-dlyasvojeji-pastvi/>.

3. Бацевич Ф. Лінгвістична генетика: проблеми і перспективи / Ф. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.

4. Богослов. ru [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bogoslov.ru/persons/288862/index.html>.

5. Доброгаев М. Михаил Десницкий, митрополит Санкт-Петербургский и Новгородский, бывший архиепископ Черниговский / М. Доброгаев // Черниговские епархиальные известия. – 1893. – № 23. – Прибавление. – С. 13.

6. Истомина И.А. Современная православная проповедь: стилистическая и прагматическая специфика : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / И.А. Истомина. – Екатеринбург, 2013. – 24 с.

7. Ломачинська І.М. Сутність християнської проповіді в контексті традиції духовного лідерства / І.М. Ломачинська // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Серія «Філософія. Політологія». – Вип. 89. – К. : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2008. – С. 26–29.

8. Мельничук Ю.І. Тенденції та перспективи розвитку проповіді в українському православ'ї / Ю.І. Мельничук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/8637/1/11.pdf>.

9. Мечковская Н.Б. Язык и религия. Лекции по философии и истории религии / Н.Б. Мечковская. – М. : Агентство «ФАИР», 1998. – 352 с.

10. Митрополит Макарий (Булгаков). Введение в православное богословие [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://azbyka.ru/otechnik/Makarij_Bulgakov/vvedenie-v-pravoslavnoe-bogoslovie/2.

11. Митрополит Онуфрий: Пришло время показать, насколько мы христиане [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravmir.ru/mitropolit-onufriy-prishlo-vremya-pokazat-naskolko-myi-hristiane/>.

12. Мнение Святейшего Патриарха Алексия по вопросам современного проповедничества [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://azbyka.ru/propovedi/gomiletika-konspekt-dlya-3-gokursa.shtml#1_mnenie_svjatejshego_patriarkha_aleksija_po_voprosam_sovremennogo_propovednichestva.

13. Московичи С. Наука о массах / С. Московичи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vusnet.ru/biblio/archive/moskovichi_nauka/03.aspx.

14. Огрывок из тридцать девятого праздничного послания святого Афанасия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.orthlib.ru/Athanasius/messag39.html>.

15. Патриарх Филарет поставив диагноз украинській владі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kyrios.org.ua/news/world/6256-patriarh-filaret-postaviv-diagnoz-ukrayinskij-vladi.html>.

16. Перший рік – у словах, промовах і зверненнях... [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.svitlopravoslaviya.lviv.ua/2013/12/blog-post.html>.

17. Православ'є в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://orthodoxy.org.ua/data/molites-userdnoo-nashey-ukraine-ot-geroystva-v-internete-nichego-ne-izmenitsya-episkop-iona>.

18. Проповідь Євангелія Христа в сучасному світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravoslavie.ru/put/070905130319.htm>.

19. Святитель Иоанн Златоуст. Беседы на 1-е послание к Фессалоникийцам [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.biblioteka3.ru/biblioteka/zlatoust/tom_11_2/txt02.html.

20. Филарет (Гумилевский), архиеп. Об употреблении дара слова / Филарет (Гумилевский) // Черниговские епархиальные известия. – 1861. – № 2. – Прибавление. – С. 78.

21. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я» / З. Фрейд. – М. : АСТ, 2005. – 189 с.

22. Церковь не ищет крайних в любом человеческом конфликте, а стремится достигаться до совести каждого [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mitropolit.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1090:2015-01-21-13-38-39&catid=57:2014-08-14-09-48-54&Itemid=58.

Анотація

Ломачинська С. В. Проповідницька діяльність як вагомий чинник релігійної комунікації в православній традиції. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу особливостей проповідницької діяльності в православній традиції. Визначено витoki православної проповідницької діяльності, її місієно-пропагандистську основу. Проаналізовано особливості реалізації функцій релігійної комунікації засобами християнської проповіді, а також визначено особливості психологічного впливу на слухачку аудиторію. Підкреслено, що основним фактором ретрансляції релігійних ідей є наявність масової свідомості, що нівелює особистісне критичне сприйняття інформації. Але релігійна пропаганда може мати й конструктивну основу, тому автор виділяє найважливіші ідеї, наявні в ідеології сучасного православного проповідництва: місієний зміст діяльності православних церков; ідея єдиноістинності православ'я; збереження свободи вибору у вірі; заклик до спасіння душі. Одна з основних вимог проповідницької діяльності – її відповідь на проблеми сьогодення, адже пастир, відповідно до свого високого покликання, повинен пропагувати ідеї духовності суспільства.

Ключові слова: релігійна комунікація, проповідь, проповідницька діяльність, маніпулювання свідомістю, релігійна пропаганда.

Аннотация

Ломачинская С. В. Проповедническая деятельность как весомый фактор религиозной коммуникации в православной традиции. – Статья.

Статья посвящена анализу особенностей проповеднической деятельности в православной традиции. Определены истоки православной проповеднической деятельности, ее пропагандистское содержание. Проанализированы особенности реализации функций религиозной коммуникации средствами христианской проповеди, а также определены особенности психологического влияния на слушателей. Подчеркивается, что основным фактором ретрансляции религиозных идей является наличие массового сознания, которое нивелирует личностное критическое восприятие информации. Но религиозная пропаганда может иметь и конструктивную основу, поэтому автор выделяет важнейшие идеи, присутствующие в идеологии современного православного проповедничества: миссионерское содержание деятельности православных церквей; идея единственности православия; сохранение свободы выбора в вере; призыв к спасению души. Одно из основных требований проповеднической деятельности – ее ответ на проблемы нынешнего времени, ведь пастирь, в соответствии со своим высоким призванием, должен пропагандировать идеи духовности общества.

Ключевые слова: религиозная коммуникация, проповедь, проповедническая деятельность, манипулирование сознанием, религиозная пропаганда.

Summary

Lomachinska S. V. Preaching activities as an important factor in religious communication in the orthodox tradition. – Article.

The article is sanctified to the analysis of features of sermon in orthodox tradition. The sources of orthodox sermon, her propagandist maintenance, are certain. In the article the features of realization of functions of religious communication are analysed by facilities of christian sermon and also certain features of psychological influence on listeners. An author underlines that the basic factor of retransmitting of religious ideas is a presence of mass consciousness, which destroys personality critical perception of information. But religious propaganda can have structural basis, therefore an author distinguishes major ideas, being in ideology of modern orthodox sermon: missionary maintenance of activity of orthodox churches; idea of single truth of orthodoxy; maintenance of freedom of choice is in a faith; appeal to the rescue of the soul. One of the basic requirements to the sermon is her answer for the problems of present time, in fact a pastor, in accordance with the high calling, must propagandize the ideas of spirituality of society.

Key words: religious communication, sermon, manipulation, religious propaganda, consciousness.